

УДК 338.43:911.3(477.53) «1861»

Сергій Лавриненко

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ ПІСЛЯ РЕФОРМИ 1861 РОКУ (НА ПРИКЛАДІ ПОЛТАВЩИНИ)

У статті розглядаються питання впливу соціально-економічних чинників на еволюцію аграрної сфери Полтавщини у період після селянської реформи 1861 р. та їх вплив на перебіг суспільно-географічних процесів. Автор аналізує комплексну трансформацію умов і напрямків сільськогосподарського виробництва в Україні в період становлення індустріального суспільства. Розкриваючи сутність пореформеної капіталістичної еволюції сільського господарства, автор з'ясовує регіональні особливості розвитку аграрної сфери, аналізуючи різноманітні природні та соціальні фактори впливу.

Ключові слова: соціально-економічні чинники, феодальна система, капіталізм, селянська реформа, аграрна сфера, продуктивні сили, організаційно-економічні відносини, суспільно-географічні процеси.

Сергей Лавриненко. РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ АГРАРНОЙ СФЕРЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ ПОСЛЕ РЕФОРМЫ 1861 ГОДА (НА ПРИМЕРЕ ПОЛТАВЩИНЫ). В статье рассматриваются вопросы влияния социально-экономических факторов на эволюцию аграрной сферы Полтавщины в период после крестьянской реформы 1861 г., а также их влияние на ход общественно-географических процессов. Автор анализирует комплексную трансформацию условий и направлений сельскохозяйственного производства в Украине в период становления индустриального общества. Раскрывая сущность пореформенной капиталистической эволюции сельского хозяйства, автор определяет региональные особенности развития аграрной сферы, анализируя разнообразные природные и социальные факторы влияния.

Ключевые слова: социально-экономические факторы, феодальная система, капитализм, крестьянская реформа, аграрная сфера, продуктивные силы, организационно-экономические отношения, общественно-географические процессы.

Sergey Lavrynenko. REGIONAL FEATURES OF AGRICULTURAL AREAS AND THEIR IMPACT ON SOCIAL AND GEOGRAPHIC PROCESS AFTER THE REFORM OF 1861 (FOR EXAMPLE, POLTAVA REGION). The paper deals with the influence of socio - economic factors on the evolution of the agricultural sector of Poltava in the aftermath of the peasant reform of 1861 and their impact on the socio-geographical processes. The author analyzes the complex transformation of the conditions and trends of agricultural production in Ukraine in the period of industrial society. Revealing the nature of post-capitalist evolution of agriculture by regional features discovers development of agriculture by analyzing various natural and social factors influence.

Keywords: socio-economic factors, the feudal system, capitalism, peasant reform, agricultural sector, the productive forces, organizational-economic relations, social and geographical processes.

Постановка проблеми. Розвиток аграрної сфери суспільного виробництва відбувається у взаємодії природних та соціально-економічних чинників, що обумовлює історичний характер цієї взаємодії. Це стає особливо помітним у перехідні епохи суспільного розвитку, які супроводжуються глибокими трансформаціями економічних основ життєдіяльності. Тому зростає актуальність ретроспективного аналізу історичного досвіду здійснення економічних реформ та їх впливу на умови і напрямки еволюції окремих сфер господарства. Подібний аналіз може проводитися як на макроекономічному рівні, так і на рівні господарського комплексу регіону.

Аналіз попередніх досліджень. Основні аспекти даного питання отримали висвітлення переважно у роботах з історії економіки, з розвитку господарства України та окремих її регіонів. Це праці О. Анфімова, В. Голобуцького, І. Гуржія, Є. Карнаухової, І. Лободи, П. Ляценка, П. Першина, П. Риндзюньського, П. Хромова та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 9; 11; 14; 16]. Але при цьому менше уваги приділялося з'ясуванню регіональних особливостей та чинників розвитку економіки, його впливу на суспільно-географічні процеси.

Відповідно до цього, **метою статті** є показ впливу соціально-економічних чинників макросистемного рівня на напрямки еволюції аграрної сфери, зокрема, на території Полтавщини у період після реформи 1861 р.

Виклад основного матеріалу. Специфіка економічної системи суспільства визначається змістом виробничих відносин, сукупність яких утворює економічний базис кожної суспільної формації, який в свою чергу, є фундаментом формування і розвитку надбудовних інститутів суспільства. У відносній самостійності системи виробничих відносин щодо свого базису реалізується свідомо функція людини, а вся система у своєму розвитку органічно поєднує об'єктивні та суб'єктивні риси. Відповідно до цього продуктивні сили суспільства включають в себе матеріально-речову та соціально-економічну складові. Якщо технічні засоби праці характеризують матеріально-технічний рівень розвитку праці, то соціально-економічні відносини – стан суспільної організації праці, рівень її структурної цілісності, котрі у своїй діалектичній єдності утворюють об'єктивну основу розвитку виробництва.

Система виробничих відносин в якості визначального структурного елементу має відносини власності. Як основа даних відносин власність визначає цільову спрямованість виробництва умови розпорядження і використання факторів виробництва у певних групових інтересах, зумовлюючи соціальну структуру певного суспільства та систему політичної влади.

У сфері виробництва, яка має суспільну форму, складаються соціально-економічні та організаційно-економічні відносини. Цю суспільну форму і утворюють соціально-економічні відносини власності на засоби виробництва. Відносини

власності характеризують суспільний спосіб з'єднання працівника із засобами виробництва; відповідні йому відносини між людьми з приводу привласнення засобів і результатів виробництва, а також умови розпорядження і використання факторів виробництва (капіталу, праці, землі, підприємницьких здібностей) [12, с.44]. Організаційно-економічні відносини – це ті відносини, які виникають у процесі організації виробництва як такого (поділ праці, його спеціалізація, кооперування, концентрація й комбінування виробництва). Виступаючи як відносини між людьми, вони одночасно безпосередньо характеризують стан виробництва, незалежно від його соціально-економічної форми, відображають особливості певного етапу розвитку факторів виробництва та їх суспільної комбінації. Роль виробничих відносин полягає у тому, що, являючи собою суспільну форму розвитку продуктивних сил, вони створюють для цього розвитку певні рамки, стимули (або антистимули) [12, с.44,46]. При цьому ступінь розвитку організаційно-економічних відносин слугує істотною характеристикою ступеня розвитку продуктивних сил суспільства.

Особливості сільського господарства як галузі виробництва вплинули на більш низький загальний рівень його розвитку (структурні диспропорції, уповільнені темпи розвитку, поглибленні відмінностей між містом та селом тощо) порівняно із сферою промислового виробництва в умовах капіталістичної економіки. Крім того, сільськогосподарські підприємства більш чисельніші та дрібні, ніж у промисловості, а їх загальна чисельність зростає повільніше, ніж у промисловості. Тобто, з технологічно-стадійної точки зору, при капіталізмі сільське господарство за рівнем розвитку продуктивних сил і техніки виробництва знаходилося на більш низькому рівні розвитку, а саме на стадії мануфактури, де відсутня система машин, пов'язаних в єдиний виробничий механізм, більш низька енергооснащеність праці. Тобто, більш уповільнені темпи розвитку сільського господарства в епоху капіталізму порівняно із промисловістю полягають у збереженні натурального його характеру, що зумовлює постійний процес диференціації аграрних виробництв. Продуктивність праці у сільському господарстві внаслідок збереження примітивних технічних засобів виробництва тривалий час залишалася нижчою, ніж у промисловості.

Нерівномірний характер розвитку продуктивних сил за умов капіталізму мав вираз у невідповідності споживання і виробництва, яка посилювалася звуженим платоспроможним попитом. Оскільки сільське господарство більш тісніше пов'язане з широким попитом населення (виробництво переважно предметів споживання та сировини для легкої промисловості), темпи і обсяги його розвитку безпосередньо залежать від даного чинника. Наслідком структурного відставання сільського господарства від промисловості була більш низька органічна будова капіталу у

землеробстві порівняно із промисловістю, що впливало на загальні темпи розвитку аграрної сфери, на характер проникнення капіталізму у землеробство, а також на характер його спеціалізації та своєрідність форм торгового землеробства, що формувало особливості розміщення сільськогосподарського виробництва та його спеціалізації. Це проявлялося у випереджаючому розвитку окремих галузей та районів від інших, а також у специфіці формування поділу праці, відмінної від аналогічних процесів у промисловості. У сільському господарстві спостерігалось поєднання торгових і неторгових галузей, коли сільськогосподарські підприємства, спеціалізуючись на виробництві певного продукту для його продажу на ринку, зберігали риси споживчого господарства, виробляючи інші продукти для власних потреб, лише пристосовуючи це до інтересів виробництва провідного ринкового продукту.

Характер основних рис капіталістичної еволюції сільського господарства істотно видозмінювався у залежності від впливу попередніх залишків феодальної системи. На цій основі формувалися різні типи ринково-капіталістичної аграрної еволюції. Поширення нових капіталістичних відносин на аграрну сферу мало свої специфічні форми прояву, які були обумовлені особливостями сільського господарства як певної галузі виробництва, способами поєднання основних виробничих чинників а також регіональними особливостями формування феодально-кріпосного ладу. Розвиток і розклад системи кріпосного господарства відбувався нерівномірно як в окремих своїх секторах (у промисловому та сільськогосподарському виробництві), так і у розрізі окремих регіонів. Відомий історик-економіст П.І. Лященко, розглядаючи характер поширення різних форм експлуатації кріпосної праці в окремих районах Росії, зазначав, що у різних районах в залежності від економічних умов (насамперед від ступеня розвитку промислів та промислового населення) і від ступеня вигідності та прибутковості для поміщика сільськогосподарського виробництва, складалися різні форми експлуатації кріпосної праці та організації заснованого на ній поміщицького господарства [9, т. I, с.482]. У зв'язку з цим у нечорноземних губерніях спостерігався розвиток фабричної промисловості і селянських кустарних промислів, що стало можливим при несприятливих ґрунтово-кліматичних умовах, міжрайонного поділу праці з можливостями постачання сільськогосподарської продукції із сусіднього Чорноземного району. Тому для поміщиків Нечорнозем'я було особливо вигідним переведення селян на оброчну систему. У чорноземній смузі, зокрема у губерніях Лівобережної України, при достатній кількості родючих земель, близькості внутрішніх і зовнішніх ринків, відносно слабкому розвитку селянських кустарних промислів, для поміщиків найвигіднішою була експлуатація селян у формі панщини [4, с.27].

Відмінності в умовах експлуатації дворянських маєтків в залежності від району

розташування, розмірів господарства, ступеня утягнутості до ринку та інших чинників, відобразилися і на багатоваріантності запропонованих рішень та проектів проведення селянської реформи. Так власники маєтків чорноземної смуги були зацікавлені у збереженні за собою максимальної кількості землі і наділення селян ділянками таких розмірів, які б забезпечили поміщицькі господарства ще на тривалий час робочою силою. В результаті реформи більше 1/5 селянських земель, що належали їм раніше, були відрізані на користь дворян. Насамперед це найбільш цінні за якістю площі, а також такі угіддя, як луки, вигони, ліси та інші, без яких неможливе було тодішнє господарювання. У чорноземних губерніях з більш високою цінністю землі відрізки перевищували 26% дореформеного селянського землекористування, а у ряді губерній, де поміщики були найбільше зацікавлені у землі, селянські наділи були зменшені до 35-40%, у тому числі у Полтавській губернії було відрізано 40% дореформених селянських земель [8, с.140-141]. Безумовно, що у разі отримання селянами після реформи 1861 р. більшої кількості землі, інших угідь та за більш дешеву ціну, розвиток капіталізму і продуктивних сил в цілому відбувався б більш прискореними темпами, життєвий рівень населення був би вищим, а відповідно ширшим був би і внутрішній ринок, що наблизило б характер економічного розвитку країни до американської моделі. З іншого боку, проекти дворян нечорноземної смуги про звільнення селян із землею але за високий викуп відображали відносну дешевизну менш родючих земель та більшу дорожнечу робочої сили. Відповідно високу величину викупу поміщики даного регіону передбачали використати в якості стартового капіталу для переведення маєтків на комерційні сади.

У питанні пореформеної капіталістичної еволюції сільського господарства країни економічний аналіз дозволяє виділяти у загальному плані землеробський центр із значними залишками елементів кріпосної системи, та окраїни з відсутністю або слабким проявом цих залишків, з рисами вільної колонізації, низькою щільністю населення, наявністю значного колонізаційного земельного фонду. Землеробський центр країни та її землеробські окраїни відображають таким чином «...просторовий або географічний розподіл місцевостей, в яких переважає аграрна еволюція відповідно пруського та американського типів» [7, с.51]. Але основні риси цих двох типів аграрної еволюції проявлялися також в усіх місцевостях, де співіснували поміщицьке та селянське господарства.

Основні риси розвитку і розміщення сільськогосподарського виробництва Полтавщини у пореформений період істотним чином залежали від умов і подальших тенденцій трансформації двох головних соціально-економічних типів господарств – поміщицького та селянського, неоднорідних за своєю внутрішньою структурою [6]. Ця неоднорідність проявилася ще у феодальну епоху і

особливо посилювалося її значення у період кризи феодального ладу у процесі товаризації поміщицьких і селянських господарств. Нерівномірний розподіл між окремими поміщицькими господарствами землі як головного засобу виробництва та кріпосних селян разом з цілою низкою інших факторів (ємкість внутрішнього ринку, транспортне сполучення, доступ до зовнішніх ринків, тощо) зумовлювало ступінь проникнення до їх господарств товарно-грошових відносин, визначаючи на перспективу умови і характер ведення господарства. У той час, як великі і у значній мірі середні дворянські господарства вже працювали на ринок (продукція сільського господарства або продукція переробних підприємств), то господарства дрібних поміщиків в основній своїй масі такої можливості не мали, продовжуючи ґрунтуватися на натуральних засадах, маючи слабкий зв'язок з ринком.

Так, загальна картина розподілу поміщицьких господарств за особливостями володіння землею та кріпосною робочою силою у Полтавській губернії на момент реформи 1861 р. свідчить, що характерною рисою дворянського землеволодіння тут була надзвичайна дрібномаєтковість, як і в цілому на Лівобережній Україні. Як наявність великих латифундій на Правобережній Україні та у Причорномор'ї, так і подрібненість поміщицького землеволодіння на Лівобережжі були результатом історичних умов формування кріпосного права [3; 4, с.56; 13]. На цьому тлі Полтавська губернія виділялася особливою поширеністю дрібних маєтків і помість, займаючи перше місце у країні за їх кількістю. Друге місце посідала Курська, а третє – Чернігівська губернії. На початку 60-х рр. XIX ст. вони становили тут 2/3 загальної кількості маєтків (5049 із 7300) і майже 1/8 усіх дрібних маєтків у Росії, хоча і тут було близько 80 великих маєтків з тисячами та десятками тисяч десятин землі [4, с.56; 10, с.170, 309, 310]. Відповідно до розподілу землі розподілялася і кріпосна робоча сила. У 1849 р. з 8139 маєтків Полтавської губернії 5982 налічували менше 21 чол., 1469 маєтків - від 21 до 100 чол. І лише 688 маєтків мали більше як по 100 чол. кріпаків. До того ж серед найдрібніших маєтків, що мали до 21 чол. кріпаків, 55% володіли до 5 чол. Перша група володіла 31% загальної кількості кріпаків, а друга - 69%, хоча і тут були великі маєтки з десятками тисяч кріпаків [4, с. 60-61; 10. с.309]. Відзначена риса дворянського землеволодіння Полтавщини була важливим чинником формування галузевих і територіальних пропорцій аграрного виробництва у період кризи феодальних та розвитку капіталістичних відносин.

Панування панщинної системи зумовило подальшу еволюцію аграрного капіталізму за «прусським» з тривалим збереженням відріткової системи у її найбільш архаїчних формах, поширенням споживчої оренди, низькою доходністю господарств та загальним низьким рівнем життя населення. Це, у свою чергу, визначило характер використання робочої сили, коли її надлишок не міг бути поглинений всередині Полтавської губернії і

тому активно поширювався відхід на сільськогосподарські роботи за межі регіону.

Панщинний спосіб феодального землекористування зумовлював також консервацію трипільної системи землеробства. Якщо у нечорноземних губерніях вже з кінця XVIII ст. спостерігалася раціоналізація цієї системи з впровадженням елементів багатопілля, у смугі чорноземних губерній трипільля велося без правильного чергування посівів, без угноєння (окрім ділянок під посівами коноплі, тютюну та буряків), з безсистемним користуванням іншими угіддями, низьким технічним станом сільськогосподарських знарядь. Лише у великих поміщицьких маєтках трипільля поєднувалося з перелогом, коли частина землі використовувалася під пасовища або сіножатні [5].

Істотне значення в якості соціально-економічного чинника розвитку аграрної сфери Полтавщини на період реформи 1861 р. належало його положенню у системі міжрайонного поділу праці. Це чітко проявилось у процесі товаризації поміщицьких маєтків. Так, у зв'язку із швидким розвитком товарного землеробства у причорноморських губерніях, маєтки Лівобережної України, зокрема Полтавщини (окрім південних її повітів), поступово скорочували посіви пшениці, заміщуючи її житом, та переорієнтовуючись переважно на потреби внутрішнього ринку. Але внаслідок вузькості останнього через слабкий розвиток промисловості і незначну кількість промислового населення як потенційного споживача сільськогосподарської продукції, незадовільного стану транспортної системи в регіоні та схожістю аграрної спеціалізації сусідніх губерній, зерно з полтавських маєтків перероблялося переважно на горілку. Все це стимулювало розвиток низки галузей, що переробляли сільськогосподарську сировину.

З іншого боку, базові умови розвитку аграрного капіталізму визначили і можливість промислового розвитку певної території. Так, особливістю вітчизняних умов порівняно із передовими на той час країнами Заходу було те, що не лише виникнення, але й сам мануфактурний період капіталізму протікав в історичних умовах панування феодальної системи господарства. Це не тільки затримувало темпи розвитку, а й надавало своєрідності та складності соціально-економічній природі вітчизняної мануфактури у дореформений період. Складність полягала головним чином у співіснуванні різних економічних типів мануфактурних підприємств (казенної, посесійної, вотчинної та приватнокапіталістичної), які різко відрізнялися за характером організації виробництва і виробничих відносин. Перші три типи мануфактур при їх юридично-правових відмінностях мали спільну рису у способі економічної організації виробничих процесів. Тут панували кріпосницькі відносини, засновані на власності як на засоби

виробництва, так і на робочу силу (робітники-кріпаки). Лише тип приватнокапіталістичної мануфактури являв собою структуру з використанням вільнонайманої праці. В умовах технічного прогресу та розвитку нових капіталістичних відносин історичні перспективи подальшого розвитку для капіталістичних мануфактур та мануфактур з примусовою працею мали принципово відмінний характер. Використання примусової праці в об'єктивних умовах товаризації поміщицьких господарств ставало все менш продуктивним. Процес зростання поміщицького промислового підприємництва (як і сільськогосподарського) у першій половині XIX ст. був формою пристосування дворянських господарств до ринку з метою самозбереження себе як господарюючого суб'єкта без кардинальної зміни всієї системи кріпосницьких відносин. Досягнення цієї мети за тих умов було можливим лише шляхом різкого підсилення феодальної експлуатації залежного селянства як у сільському господарстві (зростання панщини, впровадження місячини та ін.), так і у промисловості, робота в якій ставала одним із різновидів панщини.

Селяни-робітники (часто віддані за недоїмки та борги на поміщицьке підприємство) були вкрай не зацікавлені у результатах праці, а виробничий процес відбувався повільно, з більшими питомими витратами часу і робочої сили на одну операцію. Як відмічав у своїх статтях поміщик-підприємець і слов'янофіл А.І. Кошелєв, робота на кріпосних мануфактурах «производилась дурно и нерасчетливо», продуктивність праці «была едва в половину вольного работника». Тут «один перед другим боится переработать», у той час, як на «... коммерческой... мануфактуре они друг друга воодушевляют и подстрекают. Вычет заставляет каждого, строже всякого надсмотрщика, наблюдать за чистотой работы» [15, с. 33]. Хоча в подальшому методи використання робочої сили зазнавали певних модифікацій (спроби впровадження парових машин та нових форм оплати праці), все це не змінювало соціально - економічної природи мануфактур із примусовою працею, у зв'язку з чим тип вотчинних та посесійних мануфактур у нових економічних умовах не мав майбутнього.

Висновки. Таким чином, період становлення індустріального суспільства та формування ринково-капіталістичних відносин супроводжувався комплексною трансформацією умов і напрямків розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні. Це було зумовлено, передусім, соціально - економічними чинниками макрорівня, а саме - характером дії попередніх залишків феодальної системи, що вплинуло на зміни у галузевій спеціалізації, територіальній структурі, технічній оснащеності, продуктивності та соціальній ролі аграрного виробництва.

Список використаних джерел:

1. Anfimov A.M. *Nekotorye dannye ob izmeneniyakh ekonomicheskogo polozheniya krestyan raznykh razryadov v konce XIX v. – U kn.: Problemy socialno-ekonomicheskoy istorii Rossii. Sb. st. – M.: Nauka, 1979. – S. 277-304.*

2. Golobutskiy V.O. *Ekonomichna istoriya Ukrainy RSR. Dozhovtnevy period: Navch. posib. dlya stud. ekonomich. spec. vuziv.* – K.: Rad. shkola, 1970. – 298 s.
3. Gurzhii I.O. *Povstannya selyan v Turbayah (1789 – 1793).* – K.: AN URSS, 1950. – 374 s.
4. Gurzhii I.O. *Rozklad feodalno-kriposnytskoyi systemy v silskomu hospodarstvi Ukrayiny pershoi polovyny XIX stolittya.* – K.: Derzhpolitvydav URSS, 1954. – 451 s.
5. Dzhaman M.O., Ermakov V.V. *Problema stalosti individualnoho selyanskogo hospodarstva v umovakh rozvytku rynkovykh vidnosyn // Strategiya rozvytku i realizatsiyi potencialu APK // Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Zhytomyr, 26 veresnya 2008 r. / Zhytomyrske oblasne obyednannya hromadskoyi organizatsiyi «Spilka ekonomistiv Ukrayiny».* – Zhytomyr, 2008. – S. 41–45.
6. Ermakov V.V. *Terytorialni aspekty agrarnoho vyrobnytstva u period formuvannya rynkovykh vidnosyn // Strategiya rozvytku i realizatsiyi potencialu APK // Materialy Vseukr. nauk.- prakt. konf., m. Zhytomyr, 26 veresnya 2008 r. / Zhytomyrske oblasne obyednannya hromadskoyi organizatsiyi «Spilka ekonomistiv Ukrayiny».* – Zhytomyr, 2008. – S. 46–49.
7. Karnaukhova E.S. *Razmeshhenie selskogo khozyaystva Rossii v period kapitalizma (1860 – 1914 g.g.).* – M.: Izd.-vo AN SSSR, 1951. – 215 s.
8. Loboda I.S. *Agrarnoye perenaseleniye na Levoberezhnoy Ukraine v konce XIX veka (po materialam Poltavskoy i Chernigovskoy guberniy) // Istoriya SSSR. – 1958. - № 5. – S. 137-143.*
9. Lyashchenko P.I. *Istoriya narodnoho hospodarstva SRSR. T.1-2.* – K.: Derzhpolitvydav, 1951. – T. 1: *Dokapitalistychni formatsiyi.* – 1951. – 635 s.; T. 2: *Kapitalizm.* – 690 s.
10. *Pamyatnaya knizhka Poltavskoy gubernii na 1865 god. Sost. N. Bodyanskiy.* – Poltava, 1865. – 186 s.
11. Pershin P.N. *Agrarnaya revolyuciya v Rossii. Istoriko-ekonomicheskoye issledovaniye. Kn. 1-2.* – M.: Nauka, 1966. – Kn. 1. *Ot reformy k revolyucii.* – 490 s.
12. *Politicheskaya ekonomiya: Uchebnyk dlya vuzov / Medvedev V.A., Abalkin L.I., Ozherelyev O.I. i dr.* – M.: Politizdat, 1988. – 735 s.
13. Rklitskiy M.V. *Zemlya i zemelnye otnosheniya v Poltavshchine. Statisticheskiye zametki po zemelnomu voprosu. – 2-e izd., Poltava, 1917. – 56 s.*
14. Ryndzyunskiy P.G. *Krestyanskyaya promyshlennost v poreformennoy Rossii (60-80-e gody XIX v.).* – M.: Nauka, 1966. – 261 s.
15. Solovyeva A.M. *Promyshlennaya revolyuciya v Rossii v XIX v. / AN SSSR. In-t istorii SSSR; Otv. red. V.I. Bovykin.* – M.: Nauka, 1990. – 272 s.
16. Hromov P.A. *Ekonomicheskaya istoriya SSSR. Period promyshlennogo i monopolisticheskogo kapitalizma v Rossii: Uchebnyk / P.A. Hromov.* – M.: Vysshaya shkola, 1982. – 240 s.

Summary

Sergey Lavrynenko. REGIONAL FEATURES OF AGRICULTURAL AREAS AND THEIR IMPACT ON SOCIAL AND GEOGRAPHIC PROCESS AFTER THE REFORM OF 1861 (for example, Poltava region).

Analysis of the agrarian sphere of social production can be done either at the macroeconomic level and at the level of the economic sector in the region. This reinforces the relevance of any retrospective analysis of the historical experience of economic reforms and their impact on the conditions and trends of the evolution of the individual farming fields

Above the problems of our intelligence work, several researchers, among which are A. Anfimova, V. Golobutskogo, I. Gurzhii, E. Karnaukhov, J. Loboda, P. Liashchenko, P. Pershyna, P. Ryndzyunskoho, P. Chromic the bulk of the research carried out in the history of economics.

Features of agriculture as industries affected to a lower overall level of development compared to the industrial production in the capitalist economy. A slow pace of agricultural development in the era of capitalism compared to the industry is to maintain its natural character, which leads to an ongoing process of differentiation of agricultural production. The proliferation of new capitalist relations in agrarian sphere had its specific manifestations. In different areas, depending on economic conditions (especially the degree of craft and industrial population) and the degree of utility and profitability for agricultural landowner consisted various forms of exploitation of serf labor and organization founded by her landlord economy. In the chernozem zone, particularly in the provinces of the Left-Bank Ukraine, given enough fertile land, proximity to domestic and foreign markets, the relatively weak development of peasant crafts for landlords best was the exploitation of the peasants in the form of serfdom. The main features of the development and deployment of agricultural production in the post-reform period Poltava significantly dependent on conditions and future trends in the transformation of the two main socio-economic types of farms – the landlord and peasant, heterogeneous in their internal structure. In comparison with the advanced countries of the West the manufacturing period of capitalism in Ukraine took place under the rule of the feudal economic system, which was the main feature of the socio-economic nature of domestic manufacture.

Keywords: socio-economic factors, the feudal system, capitalism, peasant reform, agricultural sector, the productive forces, organizational-economic relations, social and geographical processes.